

УКРАЇНА У ПОШУКАХ СВОЄЇ ІСТОРІЇ ЧИ МАЙБУТНЬОГО

"Бурсаки заприїмали, що вони остаточно зблилися зі шляху і давно вже дорогою не йшли. Філософ, понижпоривши по кутках ногами, врешиті-решит промовив, ніби обрубуючи: "А де ж дорога?" Богослов помовчав, а потім, ніби здогадавшись, прорік: "Так ніч же, темно." Ритор відійшов вбік і повзакучи пробував нащупати дорогу, але його руки провалювалися злише в лисячі норі. Довкола був один степ і вважалося, що ніхто тут не їздив. Мандрівники ще спробували просунутися трішечки вперед, але скрізь була така ж сама здичавілість. Філософ спробував перегукватися, та голос його зовсім поглинув простір, і ніякої відповіді він так і не почув."
(М. Гоголь, "Вій")

Перспективи подальшого формування української держави значною мірою визначатимуться не лише внутрішніми трансформаційними змінами, а й сучасними планетарними змінами, проблемами та викликами. Останні не лише все більшою мірою впливають на соціально-економічний та політичний розвиток, але й визначають історичні долі багатьох країн, в тому числі й України.

При цьому потрібно зауважити, що процеси взаємовпливу, тепер вже вибіркового та глибоко структурованого стану чим далі, тим більш інтенсивно реалізують себе переважно в межах практики глобалізації та лібералізації як економічного, так і політичного, духовного, соціального буття.

На думку багатьох сучасних західних політологів та економістів глобалізація та лібералізація так тісно переплітаються між собою, що змушені розглядатися як два елементи одного феномену. Якщо конкретно, то такої точки зору дотримується британський дослідник А. Вудварт. "Глобалізація, – стверджує він, – складається з вільних ринків, інвестиційних потоків, торгівлі та інформації. Скорочення природних бар'єрів, таких як транспортні та комунікаційні витрати, і штучних бар'єрів, таких як тарифи, квоти і валютний контроль, сприяло зростанню торгівлі і зарубіжних прямих інвестицій у світі... Що стосується глобалізації, то у багатьох випадках причиною проведення політики дерегулювання і лібералізації стало здійснення заходів по стабілізації і пристосуванню економіки, які були взяті на озброєння в багатьох країнах в результаті кризи зовнішньої заборгованості у 1980-х рр. Часто-густо після викручування рук зовнішніми кредиторами" [1].

Саме в останнє десятиліття ХХ сторіччя прибічниками "глобального капіталізму" як "революції зверху" було проголошено, що глобалізаційні процеси, які переживає людство, призводять до "універсалізації світу", до його гармонізації. Таким чином, сучасна західна наука з одного боку досить таки оптимістично та дещо навіть по-утопічному ідеалізовано ототожнює поняття "глобалізація", "універсалізація" та "гармонізація", розуміючи теперішні процеси в державах як синхронно прогресуючі, а з іншого боку, зіштовхуючись віч-на-віч з "новим світовим безпорядком", західна наука змушена зараз визнати необхідність "більш фундаментального переосмислення розвитку, до того ж на фоні майбутнього капіталізму" [2].

Таким чином, пошук нової парадигми, як стверджує австралійський дослідник Р.Робертсон, "все ще залишається орієнтованим на розвиток, але з меншою вірою в прогрес, зневажливим ставленням до ціннісних вимог модернізації, скептичним ставленням до великих теорій, будь вони кейнсіанськими чи монетаристськими" [3]. Якщо ж зневажити такі модерністські пошуки нових умов розвитку, то "без значних політичних змін світ ХХІ століття буде світом економічного апартеїду" [4]. І, як вважають ці автори, подальше прямування нинішнім курсом призведе до того, що в ХХІ ст. у світі буде два з половиною десятки багатих країн, півтори десятки, або ж близько до цього бідних у порівнянні з ними країн, що стали на шлях інтенсивного скорочення розриву з ними та приблизно 140 бідних, які продовжуватимуть своє економічне, політичне та соціальне падіння у прірву самознищення.

Хоча перспективи, що окреслювала друга половина ХХ століття, були досить таки втішними щодо хоча б наближених форм синхронного зростання, "ера після "холодної війни", на думку Т.Уеймінга, – здавалося б мусила значувати новий світовий порядок, в якому маркетизація, демократизація та індивідуалізація стануть характерними рисами нового глобального села" [5]. Але цього, звичайно, не сталося, оскільки замість так впевнено передбачуваного наближення до "великої гармонії", глобальний капіталізм веде людство у зворотньому напрямі. "Прихід глобального села, – продовжує свої подальші роздуми цей американський автор, – здійснився швидше у вигляді віртуальної реальності, аніж автентичного дому, і ні в якому випадку несприятливим для людського процвітання... Світ, стиснутий у взаємозалежну екологічну, фінансову, комерційну, торгову і електронну систему, ніколи не був настільки розділеним на складові частини у відповідності з величиною багатства, впливу та влади" [6].

А проблема сьогодишнього стану України полягає не лише в ускладненні внутрішніх суперечностей, що детерміновані трансформацією політичної, економічної та соціальної системи, а й тими глобалістичними процесами, що відбуваються у світі, і які значною мірою визначають

історичну долю народжуваної держави на рубежі двох віків і двох тисячоліть та вибір нею парадигмальних шляхів соціального розвитку.

Звичайно ж, потрібно розуміти, що дія глобальних чинників та їх вплив на соціальне життя в Україні не реалізується безпосередньо й поза цією поведінкою. Якою б мірою вони не впливали на Україну, все ж свою реакцію у відповідь та механізми її об'єктивації наша держава обирає сама, за що й несе безпосередню відповідальність як перед собою, так і всім світом. Крім того, численні свої проблеми та негаразди, що переслідують її протягом всього перехідного трансформаційного періоду, Україна творить сама – зрозуміло ж, що під керівництвом (тут швидше не безпосереднім, а просто – посереднім) тих політичних сил, котрі тримають у своїх руках важелі влади, – і це теж опосередковує тенденцію до глобалізації її життєдіяльності, прагнення до глибоких широкомасштабних перетворень.

І центральною проблемою на сьогодні (після майже десятилітньої "впевненої" ходи) залишається проблема вибору моделі трансформації суспільства, адже програмно проголошена мета – "утвердження в Україні демократичного, соціально відповідального, солідарного суспільства, суспільства, що ґрунтується на історичних традиціях та менталітеті нашого народу, на напрацьованих сучасною цивілізацією загальнолюдських цінностях, суспільства, що поступово позбавлятиметься класово-формаційних ознак, органічно поєднуюватиме в собі працю, талант та капітал, суспільства, де кожен громадянин зможе реалізувати повною мірою свої здібності та особистості, суспільства, яке на ділі забезпечуватиме права та свободи кожної особи" [7] – це ще не трансформаційна модель суспільства, а лише набір вдалих (універсальних) есхатологічних уявлень та очікувань, які породжує це суспільство, рефлекс слиновиділення у якого сформував "молочні ріки та киселеві береги".

Ми вважаємо, що серед можливого багатоманіття вибору концепцій соціально-економічних перетворень реальна практика перехідного періоду змушено звужує цей спектр майже до двох (при цьому ще раз наголосимо, що це концепції моделей трансформаційного характеру): інтегративної (конвергентної) та концепції державно-корпоративного курсу (ми її ще називаємо концепцією соціал-демократичного домінування). Суть першого полягає в тому, що в сучасних умовах світового економічного спаду та екологічної кризи починають чітко виявлятися і домінувати тенденції до регульованих економічних, соціальних, технологічних та інших дисбалансів і проведення глобальної політики соціально-економічної інтеграції. Глобальне державне регулювання в розвинених країнах на сьогодні стає тією реальністю, що досить продуктивно впливає на всі форми та способи життябезпечення.

А тому, саме на ґрунті глобалізації економічних і соціальних процесів у ХХ столітті відбулася певною мірою конвергенція двох напрямів соціального розвитку в межах індустріальної парадигми: державного

соціалізму і ліберального соціалізованого капіталізму. І якщо говорити про пріоритетний вибір моделі українського розвитку, то саме ця концепція, певно, найбільш повно враховує об'єктивну логіку як цілісного глобального світового процесу, так і логіку внутрішніх, природно вже започаткованих координат суспільного розвитку України, щоб вивести її за межі безальтернативного вибору "архаїчний капіталізм – примітивний соціалізм" і поставити цей розвиток на основу раціонального поєднання ринкового механізму та державного регулювання. Як би ми не пробували жаліти тут "можливі витрати лібералістських надмірностей", ця модель передбачає створення єдиного економічного і правового простору, соціально кероване і соціально спрямоване функціонування економіки, що формується на підґрунті плюралістичних структур змішаної економіки. Така інтеграційна концепція окрім цього, ще й передбачає у сфері державного будівництва досить вважене послання сильної державної влади та народоладдя, а також утвердження соціокультурних підстав за рахунок інтеграційних, взаємопроникаючих життєстверджень національних культур та традицій, релігій, своєрідності та самобутності різних етнічних спільнот на ґрунті послідовної реалізації принципу національно-культурної автономії.

Модель конвергентності – це зрівноважене поєднання елементів двох соціально-політичних систем, тоді як модель державно-корпоративного курсу – це дещо інше, що руйнує цю рівновагу. Ця модель є альтернативою до тої, яку проголошує ліберально-монетаристська концепція (Росія) і ґрунтується в першу чергу на визначенні необхідності створення конкурентноспроможної ринкової економіки та стабільного суспільства під контролем держави і за допомогою цілеспрямованої політики (Китай або ж США в роки "великої депресії" 1929-1933 рр. чи Японія після Другої світової війни).

Ми не будемо досконало досліджувати переваги тієї чи іншої трансформаційної моделі, їх внутрішні стани, засоби, ресурси та умови їх реалізації. Єдине, на чому наголосимо – так це на тому, що ані одна, ані друга не стали для України трансформаційними концепціями практичного втілення. Адже ми з захопленням та свободолюбивим пафосом реалізуємо іншу модель реформувань – ліберально-монетаристську (це і є, на нашу думку, та вибухово-небезпечна речовина, що замішана на поєднанні "компонентів" лібералізму та глобалізму), що рекомендована Міжнародним валютним фондом та Світовим банком. Монетаристська модель трансформації у наших умовах є дуже малоефективною, адже вона переносить акцент не на стимулювання, а на обмежування виробника та споживача заходів (в політика і економіка, разом з тим, конституються як такі, що мають виключно соціальну спрямованість). "Протягом останніх років, стверджував ще у 1996 р. В.Черняк, – проведення обмежувальної політики виявилось в стимулюванні грошової та кредитної емісії,

зростання заробітної плати і в її невиплатах, контролі над фондами споживання підприємств, придушенні платіжоспроможного попиту населення і підприємств. В Україні переважає інфляція витрат, а лікували її як інфляцію попиту. Заробітна плата була помилково визнана як основний інфляційний чинник (це одна з причин того, чому в Україні найнижча в Європі середня заробітна плата). Придушення платіжоспроможного попиту зумовило подальший спад виробництва. Водночас зі спадом виробництва відбувається затоварення. Тому нині необхідно стимулювати не лише виробництво, а й попит населення та підприємств" [8]. Ми свідомо виклали тут всю цитату, щоб спроєктувати її зміст на сьогоднішній день, адже пропеси, що характерними були для України 1996 р. настільки ж, а то й більшою мірою, є гострими і суперечливими і для сьогоднішнього дня. Лібералістсько-монетаристська модель діє навіть тоді, коли про неї мовчать, або ж навіть її на вищих щаблях влади визнають некоректною для України. Та й залежить її живучість вже зовсім не від нас... Своєю домінуючою основою ця модель в першу чергу має відсторонення держави від справи управління економікою (навіть Т.Гоббс та Дж.Локк, як родоначальники ранньо-буржуазного лібералізму з надмірними їхніми егоцентричними початками, цього уявити не могли), лібералізацію цін і зовнішньої торгівлі, стихійну приватизацію, маніакально-надокучливе відстоювання бездефіцитного бюджету, життя за рахунок зовнішніх інвестицій та кредитів. Результатом практичного втілення такої моделі стало в першу чергу катастрофічне (що переступило межу безпеки самої держави) зубожіння суспільства, при тому, що рівень експлуатації робочої сили, за оцінкою деяких соціологів та економістів, перевищує наднеможливий для здорового глузду рівень – 600%, спад виробництва та ВВП (не враховуючи його "підйоми" перед черговим отриманнями грошових трансфів, виборами чи "народом зніщеними" референдумами), коли в державі тільки 8-10% товару, що споживається, є власно виробленим, псевдоринок, форсований ріст кримінального капіталу, олігархічно-кримінальних структур, що реально впливають на прийняття політичних рішень у державі, падіння моралі. Хоча, як пам'ятаємо, Україна, за оцінкою як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, ще на початку реформ знаходилась чи не у найзручнішому передтрансформаційному стані: відсутніми були структурні та циклічні кризи, наявними були всі необхідні для перетворень ресурси, виробничі потужності, кадри, наукове забезпечення. А от економічної політики не було. Та її і в сучасних умовах немає, адже з окремих хаотичних потуг, жодна з яких не доведена до кінця, цілісної системи, що моделювала б розвиток, не збудуєш. Ми далекі від того, щоб всі наші біди відшукувати лише в чомусь одному, але впевнено можемо стверджувати, що переважна частина невдач полягає в механічному калькуванні тієї трансформаційної "моделі", яку втілює в життя Росія. Росія ж звернулася не до еволюційних

моделей трансформації (описаних нами вище інтегративної (конвергентної) системи та концепції "державно-корпоративного курсу"), а до інволюційної трансформації. Україна ж як добropорядна учениця ("Знову дайка!") змапнувала таку модель, суть якої полягає в тому, що відбувається позалогічне (дискретне) утвердження поступальності розвитку суспільства як повне руйнування підвалин держави, влади, відносин, економічної та правової систем тощо. Такий відхід назад через досконале руйнування всього старого до нульового циклу може заради ймовірного прогресування вивести на шлях постійного неутрачання в поле цивілізаційного прогресування. Сьогодні багато з посткомуністичних країн своїми "реформаторськими" справами (а Україну повною мірою можна віднести до них) показали, що крім напрямку до демократичного та тоталітарного є ще й третій – шлях винадання за межі загальноцивілізаційного прогресу (майже як у теорії Дарвіна – є шлях прогресування у становленні біологічного виду людини, а є тупиковий шлях, куди втрапили нещасні мавпи – всі трансформаційні процеси пройшли повз них, але вони теж прикраса природи, ще й яка). При цьому, при недбалому ставленні до себе та надмірному захопленні станом "все більш впроваджених трансформаційних змін" цей третій шлях може бути не просто тимчасовим, перехідним, а вічним (бо коли перебудовні процеси розтягуються та актуалізуються впродовж хоча б життя одного покоління, то це вже вічність, адже за межами цього земного життя щось зовсім інше). Парадоксальним тут стає те, що феномен трансформації, що є всього лише інструментальною цінністю, перетворюється в універсальну цінність, якій підпорядковуються і людина, і її свобода, і право, і закон. Наведемо хоча б такий приклад: із більш як 30 тис. нині діючих нормативних актів всього лише 4,6% становлять закони, причому лише 5 (п'ять) з них – закони прямої дії (за даними Інституту законодавства Верховної ради України). Реально країна живе не у відповідності до Конституції та законів (як засобів регулятивно-регламентаційного характеру для суспільств із стабільним станом розвитку), а потрапила у досить ускладнене державною бюрократичною машиною переплетення відомих нормативних актів та інструкцій, термін дії яких не є обмеженим хоча б тим самим перехідним періодом. Та й як тут визначити межі періоду трансформації, якщо взагалі соціальна конструкція глобальної перспективи (хто мені з політиків скаже, що означає "ми будемо демократичну, соціальну, правову... державу?"), адже домінує найближча, на перших роках державотворення, – на 3-5 років, а нині, у кращому випадку, на 1-2 роки і не більше перспектива дій. В такі межі звичайно ж що не може помічатися якась раціональна модель вибору життєдіяльності. Та й годі очікувати такої життєвотворчої моделі, в якій би знайшли свій вияв загальнодержавні, загальнонаціональні інтереси та системні способи і форми прогресування. Адже політичні інститути держави, з нашої точки зору, в переважній своїй більшості не діють на

основі усвідомлення реальності загальних інтересів, що стоять вище інтересів класів, соціальних верств, груп. Якщо уважно проаналізувати хід подій в Україні та інших країнах СНД, то ми помітимо, як групові, кланові, навіть кримінальні інтереси визначають структуру і функції політичних інституцій, програмний напрям національно-державного розвитку. Цілісну ж модель розвитку така часткова корпоративно-еґоїстична структура, переступивши через свої інтереси репрезентувати не може. Адже моделювання – це в першу чергу узгодження та чітка регламентація цілей та засобів їх реалізації. Політичні ж інститути держави, що своєю структурою, функціями ніби симетрично відтворюють вище означені корпоративні інтереси, своїми діями лише доводять, що політичне та моральне співвідношення цілей та засобів зовсім не витримано. І справа не в тому, що були прямо такі блискучі цілі і вони не реалізувалися через неаблагі засоби, що з необхідністю визначили зовсім поганий результат. А в тому, що, по-перше, цілі визначалися абстрактно, а тому й переважили всі ймовірні засоби (та їх окреслення взагалі стало непотрібним), що привело до смішного: тут же і зразу будемо найдемократичнішу державу, найдемократичніше суспільство, найдемократичнішу владу, складемо найдемократичнішу Конституцію, оберемо найдемократичнішого у всьому світі президента тощо. По-друге, засоби творення таких "най" визначалися опісля, виходячи із здорового глузду, а то й зовсім не з глузду, зовсім ігноруючи наукове вивчення реальної ситуації, а головне – можливостей. Людина ж ніколи не витримує тривалої невизначеності. Напруження в кризовій ситуації сягає критичної межі, після якої людина жадає бодай якоїсь стабільності. А оскільки модель нової стабільності не сформована, то людині нічого не залишається, як шукати її у своєму минулому. А звідси і подвійна кризовість інволюційної трансформації: з одного боку іде копіювальне відтворення моделі інших держав, інших політичних систем, а з іншого боку воно, це відтворення, ще й постійно навздогінне, з ретроспективними поверненнями, піднесеннями історичного тла, як єдино "реальної" матриці, яка вже визначила і суть нашої свободи, і права, і справедливості, і всього того, що людину визначає.

Таким чином, ми знаходимося в досить таки складному стані постійного відчуття впливу з одного боку цієї цілісної системи тих глобальних процесів, що відбуваються у світі, і формуванням універсальних моделей суспільного розвитку (демократичне, відкрите суспільство, ринкова економіка та соціальний захист населення, міжнародна система розподілу праці, демократична інтеграція націй, народів і держав, елітарна культура світової спільноти, природоузгоджена людина, гуманістичний ціннісно-нормативний базис виживання геоспільноти тощо). З іншого боку ми втягнуті в глобалістичні процеси іншого рівня, які диктуються державами, що переживають трансформаційні процеси на постсоціалістичному просторі і які в

більшості своїй демонструють свої більш "комфортні", адаптивні моделі інволюційної трансформації. А з третього боку, глобалізуючою системою для України стає сама історія (історик В.Ключевський колись говорив: "Дуже погано, що народ не має своєї історії, а ще гірше, коли цієї історії у нього забагато"), її вплив на вибір та темпи просування нової політичної системи, влади, відносин. Історія – це те, що дає людині можливість самостверджуватись, де домінуючою основою рефлексії може стати "майбутнє", а може і "минуле".

Останні роки натужного стояння (але не "самостояння"), показують, що Україна, майже до нуля відмежувавшись від свого недалекого минулого, по цирковому перевернута програмно (не модельно, бо програма – це кінцевий продукт моделі, якої в адекватному самій програмі варіанті ще немає), націлена на світле "демократичне, соціально відповідальне, солідарне суспільство" майбутнього, а реально більше повернута своїми обставинами назад – до моделі пасивного екстеріального вибору, тобто до патеріалістської моделі, коли за Україну і за кожну людину робиться вибір поза межами її свідомості та компетентності.

Хоча, як сказав один неукраїнець, – Дж.Стігліц, професор економіки, старший віце-президент та головний економіст Всесвітнього банку: "Україна занадто велика. Вона має населення та територію ще однієї Франції. Вона мусить рятувати себе сама" [12].

І останнє, тепер стосовно самого вибору моделі виживання для України. Певно, тут радше мова мусить йти не про вибір серед вище означених трансформаційних моделей (інтегративна чи державно-корпоративна), а визначення своєї, адже ми вважасмо, що в основу формування моделі розвитку суспільства мусить бути покладена не економічна матриця і не політична – цього замало, а матриця культури. Адже життєздатність соціально-політичної системи визначається її культурою – мистецтвом творити, трансформувати, вибирати й адаптувати моделі виживання. Матриця культури є разом з тим найбільш чутливою стосовно реакції на всі ті болючі проблеми, що викликані складними глобалізаційними процесами, і які охопили сучасний світ.

1. Woodward D. Effect of Globalization and Liberalization on Property // Globalization and Liberalization: Effect of Economic Relations on Poverty. – N.Y., 1996. – P.26.

2. Nederveen Pieterse J. Going Global: Future of Capitalism // Development and Change. – April 1997. – P.378.

3. Robertson W.I. Globalization, the World System, and "Democracy Promotion" in U.S. Foreign Policy // Theory and Society. – October 1996. – P. 615.

4. Broad R., Gavanagh J. Don't Neglect the Impoverished South // Foreign Policy. – Winter 1995–1996 – P.24.

5. Weiming T. Global Community as Lived Reality // Social Policy and Social Progress: A Review Published by the United Nations. – N.Y., 1996. – P.46.

6. Там само. – P. 47.

7. Кучма Л.Д. Шляхом радикальних економічних реформ. – К.: Поліграфкнига, 1994. – С.49–50.

8. Черняк В. Назріли зміни в економічній політиці // Голос України. – 1996. – С.49–50.

9. Кир'ян Т., Шаповал М. Як ліквідувати хвору економіку // Голос України. – 1998. – 21 квітня.

10. Тарасенко В.І. Інноваційна трансформація в Україні та її результати і наслідки // Українське суспільство на порозі третього тисячоліття. – К., – 1999. – С.65.

11. Дугин А. Геополитическое будущее России // Хорошовский. Дороги, которые нас выбирают. Приложение 2. – К., – 2000. – С. 25-26.

12. Stiglitz J. Whether Reform & Ten years of the Transition. World Bank, A nual Bank Conference on Development Economics. – April 1999.